

KS. JAN SZCZYCH

SANKTUARIA KOŚCIOŁA LWOWSKIEGO

Sanktuaria stanowią bogactwo Kościoła. Jako miejsca święte cieszą się szczególną popularnością wśród wiernych, gdyż są nacechowane wymiarem charyzmatycznym i ułatwiają skuteczność Bożego działania w sercach ludzi wierzących. Archidiecezja lwowska – tak na przestrzeni historii, jak i w obecnym swoim kształcie – chlubi się posiadaniem owych szczególnych ośrodków religijnych, będących miejscem uroczystego i wotywnego kultu czy to o charakterze lokalnym, czy też ogólnodiecezjalnym, a nawet wykraczającym poza granice kraju. Ze względu na okoliczności społeczno-religijne sanktuaryjne centra katolickie są jednocześnie miejscem spotkań i modlitewnych przeżyć wiernych innych obrządków oraz wyznań chrześcijańskich.

Zreorganizowana w 1991 roku archidiecezja lwowska posiada dwanaście sanktuariów, usankcjonowanych lub ustanowionych na mocy prawa przez byłego metropolitę lwowskiego, ks. kard. Mariana Jaworskiego. Niektóre z nich zostały usankcjonowane na mocy tradycyjnego kultu, inne zaś powołane w czasach współczesnych. Diecezjalny ustawodawca niewątpliwie słusznie i skutecznie odczytał zrzędzenia Bożej Opatrzności, która po trudnym etapie dziejów Kościoła lwowskiego zainspirowała do urzędowego ustanowienia uprzywilejowanych miejsc kultu, w których wierni doznają szczególnej łaski Boga i wstawiennictwa świętych.

I. SANKTUARIUM JAKO MIEJSCE BOŻEGO DZIAŁANIA

Omówienie poszczególnych sanktuariów archidiecezji lwowskiej zostanie poprzedzone krótką refleksją natury historyczno-prawnej, aby perspektywa Tradycji i nauczania Kościoła o takich miejscach skuteczniej pomogła uwypu-

klić doniosłość i znaczenie poszczególnych ośrodków sanktuaryjnych w życiu Kościoła partykularnego.

1. Sanktuarium w perspektywie biblijnej

W Starym Testamencie uprzywilejowane były miejsca święte, w których Bóg był prawdziwie obecny, odbierał cześć od swoich wyznawców i wysłuchiwał ich próśb¹. Miejsce święte rozumiano w sensie wyjęcia go z użytku świeckiego, przy jednoczesnym zarezerwowaniu tylko i wyłącznie dla celów kultowych, stąd usprawiedliwione staje się istnienie całego zbioru nakazów i zakazów, regulujących kult religijny.

Początkowo Izrael posiadał sanktuaria zarówno o charakterze naturalnym, jak i historycznym². Z czasem, wraz z kształtowaniem się świadomości religijno-narodowej, jak również wskutek działań Boga Adonaj względem narodu wybranego, najważniejszym sanktuarium dla Izraelitów została świątynia jerozolimska, w której umieszczono Arkę Przymierza – znak obecności Boga pośród swojego ludu. W ten sposób sanktuarium to stało się jakby ziemską „ambasadą Boga”³, czego dowodzi ponadczasowa treść modlitwy króla Salomona, wygłoszona podczas poświęcenia świątyni jerozolimskiej: „Czy jednak naprawdę zamieszka Bóg na ziemi? Przecież niebo i niebiosy najwyższe nie mogą Cię objąć, a tym mniej ta świątynia, którą zbudowałem. [...] Jest to miejsce, o którym powiedziałaś: «Tam będzie moje Imię» – tak aby wysłuchać modlitwę, którą zanoszą Twój sługa na tym miejscu. Dlatego wysłuchaj błaganie Twego sługi i Twego ludu, Izraela, ilekroć modlić się będzie na tym miejscu. Ty zaś wysłuchaj w miejscu Twego przebywania – w niebie. Nie tylko wysłuchaj, ale też przebacz!” (1 Krl 8,27.29-30).

Świątynia jerozolimska jako miejsce kultu Jedynego Boga oraz znak nadprzyrodzonego wybrania wpłynęła na jednoznaczną interpretację sanktuarium jako ośrodka szczególnej łączności Stwórcy ze swoim ludem⁴.

W czasach Nowego Testamentu nastąpiła ewolucja znaczenia sanktuarium w kierunku tzw. spirytualizacji⁵. Od chwili Wcielenia „świątynią Bożą na ziemi w najistotniejszym znaczeniu jest święte człowieczeństwo Jezusa”⁶. Pomimo swego udziału w kultowym życiu świątyni jerozolimskiej⁷ Jezus jednak formuje uczniów i ukierunkowuje ich ku kultowi „w Duchu i w prawdzie” (J 4,23). W dyskusji z rodakami swoje ciało nazwał świątynią: „Zburzcie tę świątynię,

¹ Por. M. BEDNARZ, *Znaczenie sanktuarium w Piśmie Świętym*, w: *Sanktuaria diecezji tarnowskiej*, Tarnowskie Studia Teologiczne 9(1983), s. 25.

² Zob. W. ŁYDKA, *Wprowadzenie. Sanktuaria w życiu i posłannictwie Kościoła*, w: tenże (red.), *Sanktuaria diecezji kieleckiej*, Kielce 1990, s. 6.

³ M. BEDNARZ, *Znaczenie sanktuarium...*, art. cyt., s. 30.

⁴ Zob., tamże, s. 32.

⁵ Zob. U. BORSE, ἱερόν (hasło), w: H. BALZ, G. SCHNEIDER (red.), *Dizionario esegetico del Nuovo Testamento*, t. 1, Brescia 1995, kol. 1705-1706.

⁶ W. ŁYDKA, *Wprowadzenie. Sanktuaria...*, art. cyt., s. 7.

⁷ Relacja Jezusa do świątyni jerozolimskiej została omówiona w KKK 583-586.

a Ja w trzech dniach wzniosę ją na nowo” (J 2,19); to wyznanie Jezusa umocniło wiarę Apostołów po zmartwychwstaniu ich Mistrza (zob. J 2,22).

Gdy w 70 roku po Chr. ustała sakralna funkcja sanktuarium jerozolimskiego, chrześcijanie mieli już inną świadomość świątyni oraz kultu Boga. Odrodzeni z wody i z Ducha Świętego, stali się „uczestnikami Boskiej natury” (2 P 1,4) oraz „świątynią Ducha Świętego” (1 Kor 6,19). Jako wspólnota Chrystusowych wiernych stanowią odtąd „lud święty, zebrany w jedności Ojca, Syna i Ducha Świętego”, innymi słowy, stali się Kościołem, „czyli świątynią Boga, zbudowaną z żywych kamieni, gdzie Ojciec doznaje czci w Duchu i prawdzie”⁸.

2. Sanktuarium na przestrzeni historii Kościoła

Poprzez zbawcze dzieło Jezusa przywilej i wyjątkowa rola świątyni jerozolimskiej stały się udziałem innych świątyń, w których wspólnota chrześcijańska pod osłoną sakramentalnych znaków oddaje cześć Trójjedynemu Bogu. Odkąd chrześcijaństwo zaczęło rozszerzać się po okręgu ziemi, zwłaszcza po uzyskaniu wolności religijnej w IV wieku, rozpoczął się proces wznoszenia sakralnych budowli dla sprawowania świętych obrzędów⁹. Chrześcijańskie świątynie stawały się „mieszkaniami Boga z ludźmi, przybytkiem świętym, stojącym na fundamencie Apostołów, na kamieniu węgielnym, którym jest sam Jezus Chrystus”¹⁰.

Od samego początku najważniejszymi ośrodkami kultu chrześcijańskiego były miejsca święte, związane z Wcieleniem i Odkupieniem dokonany przez Chrystusa Pana; chrześcijanie uważali je za sanktuaria, stąd chętnie tam pielgrzymowali¹¹. Największą czią cieszyli się ponadto Apostołowie i męczennicy, a z czasem także inni bohaterowie wiary Chrystusowej. Na ich grobach zaczęto wznosić tzw. *memoria* lub *martyria*, które z kolei stawały się ośrodkami kultu chrześcijańskiego – początkowo dla lokalnej wspólnoty wiernych, z biegiem zaś czasu, zwłaszcza wskutek rozwoju migracji i pielgrzymek dla szerszej społeczności, a nawet całego Kościoła¹².

Rozwój poszczególnych ośrodków kultu, zarówno Pańskich, jak i dedykowanych świętym, następował także na skutek rozprzestrzenienia się samego chrześcijaństwa. Powstawanie nowych wspólnot chrześcijańskich oraz fenomen odkrycia i translacji relikwii świętych skutecznie przyczyniły się do utrwalenia poszczególnych ośrodków kultu tak na terenach starożytności chrześcijańskiej, jak i na ziemiach dopiero ewangelizowanych¹³. Z jednej strony więc otaczano czią i pielgrzymowano do Ziemi Świętej, by uczcić miejsca związane z począt-

⁸ *Pontyfikał rzymski. Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, Katowice 2001, s. 25.

⁹ Zob. D. FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 370.

¹⁰ *Pontyfikał rzymski. Obrzędy poświęcenia...*, dz. cyt., s. 61.

¹¹ Zob. W. KANIA, *Pielgrzymki w czasach ojców Kościoła*, w: *Sanktuaria diecezji tarnowskiej*, art. cyt., s. 54-55.

¹² Zob. A. CATTABIANI, *Calendario. Le feste, i miti, le leggende e i riti dell'anno*, Milano 1993, s. 312-317.

¹³ Zob. Z. KOBUS, *Kult relikwii świętych*, *Anamnesis* 40(2005), s. 92-93.

kiem chrześcijańskiej wiary, z drugiej natomiast chętnie oddawano hołd męznym świadkom Chrystusa, którzy złożyli szczególne świadectwo Ewangelii¹⁴.

Pierwsze sanktuaria maryjne pojawiają się dopiero w średniowieczu¹⁵. Rozwój ośrodków kultu maryjnego następował dzięki czci obrazów bądź figur Matki Najświętszej; główne typy ikon maryjnych zostały ukształtowane na chrześcijańskim Wschodzie¹⁶. Dla przykładu warto przywołać cudowny wizerunek Matki Bożej z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore, zwanej *Salus Populi Romani* (Ocalenie Ludu Rzymskiego). Owa maryjna ikona stała się modelem dla wielu innych obrazów NMP czczonych w chrześcijańskim świecie¹⁷.

Rozwój sanktuariów Matki Bożej nastąpił po Soborze Trydenckim, zwłaszcza na przestrzeni XVI-XVII wieku¹⁸. Wtedy też „na Zachodzie pobożni chrześcijanie, zakonnicy i świeccy, zaczęli szerzyć zwyczaj koronowania wizerunków Najświętszej Maryi Panny”¹⁹. Zgodnie z prawodawstwem Kościoła koronuje się tylko te obrazy, „do których wierni zwracają się z tak wielką ufnością w pomoc Matki Bożej, że otacza je sława, a miejsca, gdzie są czczone, stały się ośrodkiem kultu liturgicznego i chrześcijańskiej gorliwości”²⁰. Sanktuaria maryjne ze względu na swój wyjątkowy patronat cieszą się wśród wiernych wielką popularnością. Ustanawiane ze względu na kult cudownych wizerunków NMP czy też powstające wskutek konkretnych objawień maryjnych, przez Kościół uznanych, wciąż przypominają, że Maryja, którą Bóg obdarzył przywilejem Boskiego macierzyństwa, sama była pierwszym, niepowtarzalnym sanktuarium Bożej obecności i zbawczego działania²¹.

3. Sanktuarium w świetle nauki Kościoła

Chrześcijańska koncepcja sanktuarium jako takiego kształtowała się na przestrzeni wieków, zawsze jednak na podstawie szczególnego działania Bożego. Przez stulecia Kościół jednak nie ingerował swoim prawem w sanktuarijny kult wiernych²². Świadczy o tym nie tylko brak odpowiednich regulacji prawnych w przeszłości, lecz również fakt, że *Kodeks prawa kanonicznego* z 1917 roku tematu sanktuariów nie porusza w ogóle. Sanktuaria traktowano w sposób tradycyjny, mianowicie były to świątynie lub inne miejsca święte, które z powodu cieszącego

¹⁴ Zob. O. CLEMENT, *Le feste cristiane*, Magnano 2000, s. 89.

¹⁵ Zob. G. CRACCO, *La grande stagione dei santuari mariani: XIV-XVII secolo*, Marianum 65(2003), s. 101-129.

¹⁶ Zob. tamże.

¹⁷ Zob. W. ZALESKI, *Rok kościelny*, t. 2, Warszawa 1993, s. 236-237.

¹⁸ Zob. W. ŁYDKA, *Wprowadzenie. Sanktuaria...*, art. cyt., s. 8.

¹⁹ *Obrzęd koronacji wizerunku Najświętszej Maryi Panny*, Katowice 2004, s. 8.

²⁰ Tamże, s. 9-10.

²¹ Zob. D. FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, dz. cyt., s. 370.

²² Zob. J. DUDZIAK, *Prawno-kanoniczna koncepcja sanktuarium*, w: *Sanktuaria diecezji tarnowskiej*, art. cyt., s. 61.

się czcią obrazu lub figury, posiadanych relikwii, otrzymanego przez Boga cudu, czasem doznanych objawień stawały się dla wiernych celem pielgrzymek²³.

W 1936 roku Stolica Apostolska wydała stosowny dekret, w którym określa sanktuarium jako znacznie większe miejsce święte, dedykowane którejś z Osób Trójcy Świętej albo NMP czy świętym, do którego pielgrzymują wierni²⁴. Od tam też określono zależność sanktuarijnego ośrodka kultu od hierarchicznej władzy kościelnej. Temat sanktuarium został ponownie poruszony przez papieża Piusa XII (1939-1958), którego wypowiedź posłużyła do wypracowania oficjalnego stanowiska Kościoła w tej kwestii, wyrażonego w *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1983 roku²⁵.

Według współczesnego prawodawstwa kanonicznego sanktuarium to „kościół lub inne miejsce święte, do którego – za aprobatą ordynariusza miejscowego – pielgrzymują liczni wierni z powodu szczególnej pobożności” (KPK, kan. 1230). W ten sposób ustawodawca kościelny w sprawie funkcjonowania oraz ustanowienia sanktuarium zespolił aspekt charyzmatyczny z instytucjonalno-prawnym²⁶. Ponadto KPK wyróżnił w zależności od terenu oddziaływania trzy kategorie sanktuariów: diecezjalne, narodowe oraz o charakterze międzynarodowym (zob. KPK, kan. 1231-1232)²⁷.

Temat sanktuarium omawia także watykańskie *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*²⁸. Dokument, odwołując się do stosownych wypowiedzi Magisterium Kościoła, przedstawia sanktuarium jako miejsce celebracji kultowych, ewangelizacji i miłości, ośrodek kultury i działalności ekumenicznej. Zgodnie z treścią *Dyrektorium*: „zawsze i wszędzie sanktuaria chrześcijańskie były lub starają się być znakami Boga oraz Jego działania w historii. Każde z nich jest przypomnieniem tajemnicy Wcielenia i Odkupienia”²⁹.

Sanktuarium, jako centrum uprzywilejowanego kultu dla wierzącego ludu pielgrzymującego po tej ziemi, stanowi miejsce duchowego wytchnienia i spokoju. Poprzez udział w publicznych celebacjach sanktuarijnych, jak też wskutek własnych modlitewnych przeżyć wierni nabierają sił na dalszą życiową drogę. Kościół ze swej strony obdarzył takie miejsca przywilejem okoliczności-

²³ Zob. tamże.

²⁴ Zob. AAS 28(1936), s. 167.

²⁵ Zob. B. NADOLSKI, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1452. Zob. ponadto: D. STAFFA, *De notione sanctuarii et de ipsius obligatione solvendi tributum pro seminario*, Apollinaris 49(1976), s. 251-258.

²⁶ Zob. W. ŁYDKA, *Wprowadzenie. Sanktuaria...*, art. cyt., s. 9.

²⁷ Szerzej na ten temat, zob. J.T. MARTIN de AGAR, *Comentario*, w: A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRIGUEZ-OCAÑA (red.), *Comentario exegetico al Código de derecho canonico*, t. 3, cz. 2, Pamplona 2002, s. 1850-1857.

²⁸ KONGREGACJA DO SPRAW KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, nr 261-278, Poznań 2003, s. 185-197. Zanim zostało wydane powyższe *Dyrektorium*, Papieska Rada Duszpasterstwa Migrantów opublikowała swój dokument odnośnie do sanktuariów, zob. *Notitiae* 35(1999), s. 343-373.

²⁹ KONGREGACJA DO SPRAW KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności...*, nr 263, dz. cyt., s. 187.

wych odpustów. W myśl *Enchiridion indulgentiarum* w sanktuarium ustanowionym przez kompetentną władzę kościelną wierni mogą uzyskać odpust zupełny:

- w uroczystość odpustową z racji tytułu świętyni;
- jeden raz w roku, w dniu obranym przez samego wiernego;
- za każdym razem, ilekroć uczestniczą we wspólnej pielgrzymce³⁰.

W ten sposób każde sanktuarium staje się dla modlących się tam pielgrzymów miejscem nadzwyczajnego pośredniczenia między nieskończoną łaskawością Boga a potrzebami współczesnego człowieka.

Refleksja na temat sanktuarium jako miejsca Bożego działania przedstawia genezę i rozwój owych charyzmatycznych centrów i ośrodków kultu religijnego. Zjawisko sanktuarium, mocno obecne w życiu narodu wybranego, skutecznie wpłynęło na kształtowanie się mentalności chrześcijańskiej w tym względzie. Dla wyznawców Chrystusa sanktuariami stały się miejsca w Ziemi Świętej, groby świętych lub inne szczególne miejsca ich czci. Osobliwym znaczeniem i popularnością cieszą się ośrodki kultu Matki Bożej. Sanktuaria zatem są uprzywilejowanymi miejscami Bożej obecności, gdzie wierni jak gdyby namacalnie zbliżają się do Stwórcy i wchodzą w przestrzeń Jego zbawczego oddziaływania.

II. SANKTUARIA NA TERENIE ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ

Jak już zostało wspomniane, archidiecezja lwowska na odnowionym swoim terytorium posiada dwanaście sanktuariów: trzy Pańskie, siedem maryjnych oraz dwa ku czci świętych. Nie są to sanktuaria o charakterze krajowym czy międzynarodowym, chociaż niektóre z nich można by śmiało określić jako regionalne.

Odrodzenie sanktuariów na terenie archidiecezji nastąpiło wskutek odwilży religijnej w krajach bloku sowieckiego i odnowienia hierarchicznych struktur kościelnych w byłym Związku Radzieckim. Wierni potrzebowali świętych miejsc, będących „obrazami Miasta Świętego, niebieskiego Jeruzalem”, ku któremu zdąża Kościół pielgrzymujący (KKK 1198). Jedyne wyjątkiem funkcjonowania zatwierdzonego sanktuaryjnego kultu jeszcze z XVIII wieku stanowiła katedralna bazylika Wniebowzięcia NMP we Lwowie, gdzie wierzący nieprzerwanie doznawali Bożej łaskawości, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

Należy także wspomnieć, że wskutek powojennych zmian geopolitycznych obecne terytorium archidiecezji obejmuje sporą część dawnej diecezji przemyskiej³¹, która na swoim wschodnim terenie posiadała liczne żywotne miejsca

³⁰ Zob. PAENITENTIARIA APOSTOLICA, *Enchiridion indulgentiarum. Normae et concessionoes*, nr 33, Città del Vaticano 2004, s. 77.

³¹ Na podstawie danych *Schematyzmu diecezji przemyskiej* za polską granicą wschodnią pozostało 67 parafii. Zob. *Schematyzm diecezji przemyskiej*, Przemyśl 1991, s. 500.

kultu i pobożności ludowej. Odnowienie życia religijnego potrzebowało zatem weryfikacji także i tych ośrodków, co też za rządów arcybiskupa lwowskiego, kard. Mariana Jaworskiego, skutecznie uczyniono.

W dalszej części zostaną ukazane poszczególne sanktuaria Kościoła lwowskiego stosownie do tradycyjnego schematu podziału sanktuariów: najpierw dotyczące samego Pana Boga, następnie związane z Matką Najświętszą, wreszcie dedykowane świętym.

1. Sanktuaria Pańskie

Schematyzm archidiecezji lwowskiej z 2006 roku do sanktuariów Pańskich zalicza sanktuarium Bożego Miłosierdzia przy lwowskiej bazylice metropolitalnej, sanktuarium Pana Jezusa Konającego z Milatyna przy kościele parafialnym w Kamionce Buskiej oraz sanktuarium Krzyża Świętego w Brzozdowcach³².

a. Sanktuarium Bożego Miłosierdzia we Lwowie

Zgodnie z danymi archidiecezjalnego *Schematyzmu* początki sanktuarium Bożego Miłosierdzia przy lwowskiej bazylice katedralnej sięgają 1948 roku. Dzieje tej dostojnej i znaczącej świątyni są nierozdzielnie związane przede wszystkim z obrazem *Matki Bożej Łaskawej*, stąd wydaje się rzeczą słuszną, aby historia katedry została przedstawiona poniżej, przy okazji omówienia tego ośrodka kultu jako sanktuarium maryjnego.

Kult Bożego Miłosierdzia w katolickim świecie został zapoczątkowany wskutek prywatnych objawień siostry Faustyny Kowalskiej (1905-1938) ze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia³³. Zanim jeszcze Kościół oficjalnie uznał mistyczne doświadczenia polskiej zakonnicy, spisane w trzech zeszytach *Dzienniczka*, oraz zezwolił na publiczną cześć Jezusa Miłosiernego, główną ideę wspomnianych objawień zaczęto skutecznie rozpowszechniać wśród lwowskich wiernych. Za głównego propagatora kultu Bożego Miłosierdzia w lwowskiej bazylice katedralnej uważa się ks. Stanisława Płoszyńskiego (zm. 1949)³⁴. Zaznajomiony z treścią mistycznych przeżyć s. Faustyny gorliwy kapłan rozpoczął publiczne celebracje do Miłosierdzia Bożego. Powzięta inicjatywa duszpasterska znalazła szeroki oddźwięk wśród miejscowych katolików, którzy wskutek przeżyć wojennych i bolesnych zmian geopolitycznych potrzebowali szczególnego wsparcia Kościoła. Tym samym dzięki nowej formie po-

³² Zob. M. BUCZEK (red.), *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej ob-
rządku łacińskiego*, Lwów 2006, s. 54-55.

³³ Na temat objawień siostry Faustyny oraz szerzenia się kultu Bożego Miłosierdzia, zob. S. SZYMAŃSKI, *W służbie Bożego Miłosierdzia*, Poznań – Warszawa 1982; M. WINOWSKA, *Prawo do Miłosierdzia*, Paris 1974; K. SZAFRANIEC, *Iskra*, Poznań – Warszawa 1983.

³⁴ Wiadomości na temat początków i rozwoju kultu Bożego Miłosierdzia w katedrze lwowskiej pochodzą od ks. Władysława Derunowa, niegdyś tamtejszego parafianina, a obecnie proboszcza w Kamionce Buskiej.

bożności przesłanie Pana Jezusa Miłosiernego stało się skuteczną odpowiedzią na rozterki i życiowe trudności wiernych.

Po latach, gdy siostra Kowalska została beatyfikowana (1993 r.), a następnie kanonizowana (2000 r.), oraz gdy do Kościoła lwowskiego na nowo powrócił jego pasterz, kult Bożego Miłosierdzia był już liturgiczną tradycją wśród katedralnych celebracji. Chociaż zapoczątkowany w okresie, gdy nie posiadał jeszcze urzędowego zezwolenia hierarchii, w lwowskim środowisku skutecznie umacniał ludzi w ich postawie wiary i zaufania. Przez wszystkie lata ideowej walki z Kościołem nabożeństwo do Jezusa Miłosiernego dawało wytchnienie i wlewało nadprzyrodzoną nadzieję ludziom wierzącym, bez względu na ich przynależność obrządkową lub narodową. Jest to też zasadniczy powód współczesnego uprawnienia katedralnej świątyni jako sanktuarium Bożego Miłosierdzia.

Obecnie nabożeństwa do Bożego Miłosierdzia są celebrowane w każdy czwartek tygodnia. Po okolicznościowej Mszy Świętej, sprawowanej w intencji licznych ofiarodawców, odbywa się specjalna adoracja Najświętszego Sakramentu, zakończona procesją teoforyczną³⁵. Umocnieni dodatkowo wstawiennictwem św. s. Faustyny, której relikwie posiada parafia katedralna, modlący się zawierzają sobie i cały Kościół opatrnościowym rządom Pana Jezusa Miłosiernego.

b. Sanktuarium Pana Jezusa Konającego z Milatyna w Kamionce Buskiej

Obraz przedstawiający konającego na Kalwarii Chrystusa znalazł się na terenach Kresów Wschodnich za przyczyną Józefa Mocarskiego, przełożonego polskiej prowincji zakonu dominikanów³⁶. Około 1700 roku zakonnik przywiózł ten wizerunek z Rzymu w celu sprezentowania go swojej krewnej z okazji jej ślubu. Autor dzieła od początku był postacią anonimową. Malowidło, wykonane na płótnie techniką olejną, przedstawiało „ukrzyżowanego na Golgocie Chrystusa. Zbawiciel ma nisko pochyloną na prawy bok głowę, z ran obficie spływa krew, twarz wydaje się zastygła w śmiertelnej agonii. Na pionowej belce krzyża widnieje jasna tablica z napisem *INRI*. Dramatyzmu, z jakim przedstawiono konającego Chrystusa, dopełnia ciemne tło obrazu”³⁷.

Pierwszym znanym świadectwem szczególnej łaski wyprośzonej przed wizerunkiem było uzdrowienie syna właścicielki obrazu: „modlitwa i – jak podają najstarsze źródła – włożenie obrazu Ukrzyżowanego do łóżeczka dziecka przywróciły mu zdrowie”³⁸. Po tym wydarzeniu wizerunek przeniesiono do dworskiej kaplicy w Nowym Stawie, gdzie został otoczony publiczną czcią okolicznej ludności obu obrządków katolickich. Spływające liczne łaski oraz zdarzają-

³⁵ Relacja proboszcza katedry, ks. Wiktora Antoniuka.

³⁶ Historia i kult cudownego wizerunku z Milatyna zostały przedstawione w okolicznościowym modlitewniku, wydanym w Pelplinie z okazji 255. rocznicy rozpoczęcia kultu obrazu *Jezusa Konającego*. Najważniejsze wiadomości co do omawianego sanktuarium pochodzą z tego właśnie opracowania. Zob. *Modlitewnik milatyński*, Kamionka Buska (Strumiłłowa) 2002, s. 3nn.

³⁷ Tamże, s. 3-4.

³⁸ Tamże, s. 4-5.

ce się niezwykle zjawiska, takie jak krwawiące rany czy bijąca z obrazu światłość, przyczyniły się do konieczności zbadania malowidła przez odpowiednią komisję kościelną. Jej osąd spowodował, że arcybiskup lwowski, Mikołaj Ignacy Wyżycki (zm. 1757), orzekł cudowność obrazu i w 1747 roku przekazał go pieczy karmelitom bosym w Milatynie Nowym³⁹. W latach 1840-1849 oraz 1851-1852 kustoszami obrazu byli jezuita, następnie misjonarze św. Wincenego à Paulo⁴⁰. Oni też w 1946 roku, wobec zagrożeń spodziewanych ze strony złowieszczej nowej władzy, opuścili Nowy Milatyn, wywożąc ze sobą do Krakowa łaskami słynący wizerunek umierającego Pana Jezusa. Obraz w 1978 roku został umieszczony w krakowskim kościele Księży Misjonarzy, gdzie nadal doznaje szerokiego kultu wiernych. Pozostawione na Wschodzie budynki klasztorne uległy ruinie, sama zaś świątynia została zagospodarowana przez Cerkiew prawosławną.

Wskutek odradzającego się życia religijnego na dawnych terenach kresowych postanowiono przekazać wierną kopię obrazu Chrystusa Milatyńskiego tamtejszym wiernym⁴¹. W 1993 roku nastąpiła intronizacja wizerunku w kaplicy cmentarnej w pobliskim Streptowie, oddalonym od Milatyna Nowego o dziewięć kilometrów. Ostatecznie 14 września 1996 roku obraz konającego Jezusa przeniesiono do kościoła parafialnego Wniebowzięcia NMP w Kamionce Buskiej (Strumiłłowej)⁴². Wtedy też lwowski arcybiskup łaciński, Marian Jaworski, ustanowił przy wspomnianym kościele sanktuarium Pana Jezusa Konającego z Milatyna⁴³. Rok później odbyła się koronacja obrazu, której w obecności licznie zgromadzonego duchowieństwa i wiernych obu obrządków katolickich dokonał lwowski ordynariusz. Należy dodać, że korona została uprzednio pobłogosławiona przez Ojca Świętego Jana Pawła II podczas jego apostołskiej wizyty w Krośnie (10 czerwca 1997 r.).

Kult cudownego wizerunku Pana Jezusa Milatyńskiego z sanktuarium w Kamionce Buskiej ciągle cieszy się wielką popularnością wśród miejscowych wiernych, i to wszystkich chrześcijańskich denominacji, czego dowodzą liczne odnotowywane łaski w specjalnej *Księdze cudów i łask*⁴⁴. „Jak dawniej w No-

³⁹ Zob. B.J. WANAT, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce*, Kraków 1979, s. 546.

⁴⁰ Celem popularyzacji kultu wizerunku księża misjonarze wydali dwa modlitewniki: P. BRUKWICKI, *Cudowny obraz Pana Jezusa w Milatynie Nowym*, Brody 1911; J. JĘDRYCHOWSKI, *Historja i cuda łaskami słynącego obrazu P. Jezusa Milatyńskiego*, Kraków 1931.

⁴¹ Informacja na podstawie ustnej relacji kustosa sanktuarium, ks. Władysława Derunowa.

⁴² Dzieje kościoła Wniebowzięcia NMP w Kamionce Strumiłłowej przedstawia: S. LENARTOWICZ, *Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Kamionce Strumiłłowej*, w: J.K. OSTROWSKI (red.), *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 11, Kraków 2003, s. 131-150.

⁴³ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 54. Z tej okazji ks. prof. Józef Wołczański opracował historyczny zarys kultu Chrystusa Milatyńskiego w broszurze, która znajduje się w archiwum sanktuarium: J. WOŁCZAŃSKI, *Cudowny wizerunek Pana Jezusa z Milatyna*, Kluczbork 1996.

⁴⁴ „W 1998 r. zanotowano 140 podziękowań i próśb”; zob. *Modlitewnik milatyński*, dz. cyt., s. 13.

wym Stawie i Milatynie, tak obecnie w Kamionce [wierni] przechodzą na kolanach przed łaskami słynącym obrazem i odmawiają «pięć pacierzy» przeplatanych wezwaniem” do umierającego Chrystusa⁴⁵.

Centralne uroczystości odpustowe przewidziane są w liturgiczne święto Podwyższenia Krzyża Chrystusowego – 14 września. Uroczystość, poprzedzona zazwyczaj specjalnym duchowym przygotowaniem, gromadzi pokaźną liczbę duchownych i wiernych, tak katolików, jak i prawosławnych. Ponadto w każdą niedzielę przed łaskami słynącym wizerunkiem są sprawowane Msze Święte, w piątki zaś nabożeństwo drogi krzyżowej w intencji wszystkich czcicieli milatyńskiego obrazu.

Tradycyjnie modlący się w sanktuarium Pana Jezusa Konającego z Milatyna powtarzają uświęcone słowa: „O mój cudowny Milatyński Boże, niech mnie Twa łaska w potrzebie wspomóż”. W ten sposób zawierzają swoje doczesne losy umierającemu Panu, idąc zaś za przykładem skruszonego łotra (zob. Łk 23,42-43), ufają także w odziedziczenie królestwa nieba.

c. Sanktuarium Krzyża Świętego w Brzozdowcach

Początki rzymskokatolickiej parafii w Brzozdowcach są datowane na 1410 rok⁴⁶. Wskutek zabiegów poszczególnych duchownych, jak też dzięki hojności dobrodziejów w połowie XVIII wieku brzozdowiecka świątynia mogła się poszczycić swą okazałością i zasobnością parafialnego skarbcza. Ponadto w głównym jej ołtarzu znajdował się słynący łaskami obraz NMP, cieszący się wielką czcią wiernych⁴⁷.

Szesnastego maja 1746 roku córka wdowy Jadwigi Dolińskiej, Marianna, wpatrując się w swoim domu w Anopolu (terytorium parafii w Brzozdowcach) w ścienny obraz ukrzyżowanego Jezusa, „z przerażeniem ujrzała krople krwi występujące z ciała Chrystusowego. Natychmiast wołaniem dała znać o tym cudzie”⁴⁸. Przybyli duchowni „zebrali krople na puryfikaterz. Z tych trzy wytrysnęły z głowy przy cierniowej koronie – a jedna od prawej ręki nad głową Najświętszej Matki, stojącej pod krzyżem. Wkrótce poczęła się krew obficie sączyć z ciała, z twarzy i z nóg Pana Jezusa, co wszystko puryfikaterzem zebrano”⁴⁹.

Wobec zaistniałego niezwykłego zjawiska obraz zabezpieczono i poddano badaniom specjalnej komisji kościelnej. Na podstawie zebranych świadectw

⁴⁵ Tamże, s. 10.

⁴⁶ Zob. P. KRASNY, *Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Brzozdowcach*, w: J.K. OSTROWSKI (red.), *Kościół i klasztor...*, dz. cyt., s. 46. Dla niniejszego opracowania powyższe studium stanowi główne źródło historycznych wiadomości nt. parafialnego kościoła w Brzozdowcach.

⁴⁷ Zob. tamże, s. 48.

⁴⁸ A. FRIDRICH, *Brzozdowce*, w: tenże, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 2, Kraków 2008 (wyd. pierwsze: Kraków 1904), s. 178.

⁴⁹ Tamże, s. 180.

wielu duchownych oraz osób świeckich ówczesny „abp lwowski Mikołaj Ignacy Wyżycki wydał 1 kwietnia 1747 roku dekret, w którym uznał brzozdowiecki wizerunek Ukrzyżowanego za słynący łaskami i pozwolił wystawić go do publicznej czci. Rychło zaczęły przybywać do Brzozdowców liczne pielgrzymki wiernych obu obrządków katolickich, a tamtejsza świątynia stała się jednym z najważniejszych sanktuariów w ziemi halickiej”⁵⁰. Celem skuteczniejszego zaspokojenia duchowych potrzeb przybywających wiernych postanowiono zbudować nowy murowany kościół, który ukończono w 1777 roku.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, wobec nasilających się represji sowieckich, w październiku 1945 roku miejscowy duszpasterz opuścił Brzozdowce, wywożąc do Polski cudowny wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego. Umieszczony w katedrze w Kamieniu Pomorskim ponownie zaczął doznawać kultu wiernych. Kościół w Brzozdowcach natomiast został ostatecznie zamknięty w 1949 roku i aż do roku 1992 był używany wyłącznie w celach świeckich, *notabene* o wyraźnym charakterze profanacyjnym⁵¹. Gdy świątynię zwrócono miejscowym wiernym, rozpoczął się żmudny i długotrwały proces restauracji obiektu.

Siedemnastego września 1995 roku w brzozdowieckim kościele intronizowano wierną kopię cudownego wizerunku Chrystusa Ukrzyżowanego, przywiezionego z Kamienia Pomorskiego. Tym samym został wznowiony publiczny kult łaskami słynącego obrazu. Wskutek licznych próśb wiernych zanoszonych u stóp Pana Jezusa Brzozdowieckiego oraz ich cudownej skuteczności założono specjalną *Księgę cudów i łask*. To z kolei spowodowało, że 14 września 2005 roku, w liturgiczne święto Podwyższenia Krzyża Świętego, arcybiskup lwowski, M. Jaworski, ustanowił przy parafialnym kościele w Brzozdowcach sanktuarium Krzyża Świętego⁵². W dokumencie erekcyjnym czytamy: „Niech łaski płynące z Krzyża Zbawiciela zsyłają obfite błogosławieństwo dla pielgrzymów, którzy będą nawiedzać to święte miejsce”⁵³. Nie ulega zatem wątpliwości, że dalszy kult cierpiącego Jezusa w Brzozdowcach skutecznie przełoży się na pobożność i codzienne życie jego czcicieli.

2. Sanktuaria maryjne

Na terenie archidiecezji lwowskiej znajduje się siedem sanktuariów poświęconych NMP: Matki Bożej Łaskawej, Matki Bożej Piastunki Ludzkich Nadziei, Matki Bożej Fatimskiej, Matki Bożej Nieustającej Pomocy, Matki Bożej Rudeckiej, Matki Bożej Szkaplerznej, Matki Bożej Opatrzności.

⁵⁰ P. KRASNY, *Kościół parafialny pw. Podwyższenia...*, art. cyt., s. 49. Tenże autor stwierdza: „Cudowny obraz Chrystusa Ukrzyżowanego prezentuje kompozycję bardzo zbliżoną do innego otoczonego kultem wizerunku – Chrystusa Milatyńskiego, wzbogaconą o «przeskalowaną», być może dodaną wtórnie, postać Matki Boskiej. Wzajemne relacje obydwóch malowideł zasługują na dokładniejsze zbadanie”, tamże, s. 60.

⁵¹ Zob. tamże, s. 50-51.

⁵² Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 55.

⁵³ *Dekret erekcyjny* znajduje się w archiwum sanktuarium.

a. Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej przy bazylice katedralnej we Lwowie

Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej przy lwowskiej katedrze łacińskiej zostało ustanowione 12 maja 1776 roku, za rządów arcybiskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego (1760-1780)⁵⁴. Jak już wzmiankowano, dzieje i kult obrazu MB Łaskawej na stałe zostały wpisane w historię tego biskupiego kościoła – matki wszystkich świętyń archidiecezji lwowskiej.

Katedralna świątynia pw. Wniebowzięcia NMP we Lwowie od 1412 roku jest głównym kościołem utworzonej w 1375 roku archidiecezji lwowskiej z siedzibą w Haliczu⁵⁵. Jej początki wiążą się ze staraniami arcybiskupów halickich o przeniesienie stolicy metropolii z Halicza do Lwowa. Szczególną rolę w tym względzie odegrał bł. Jakub Strzemie, arcybiskup halicki w latach 1391-1409⁵⁶. Kiedy w 1414 roku na mocy wcześniejszej okolicznościowej bulli ostatecznie przeniesiono siedzibę archidiecezji do Lwowa, nowy murowany kościół maryjny zaczął oficjalnie pełnić rolę katedry⁵⁷. Świątynia katedralna, wciąż wzbogacana sakralnymi dziełami sztuki, została konsekrowana w 1481 roku przez arcybiskupa Jana Wątróbkę Strzeleckiego (1481-1488)⁵⁸. Odtąd katedra poprzez stulecia będzie świadkiem nie tylko żywotności Kościoła lwowskiego, ale też stanie się symbolem pobożności i patriotyzmu narodu polskiego.

Niespełna 170 lat później gmach świątyni wzbogaci się o sławny wizerunek Matki Bożej, zwanej Domagaliczowską. Jeszcze w 1598 roku, tuż po śmierci nieletniej Katarzyny Domagaliczówny, jej dziadek, lwowski malarz i geometra, wymalował na drewnianej tablicy wizerunek siedzącej na tronie NMP z Boskim Dziecięciem na prawej ręce. Po prawej stronie wizerunku artysta umieścił modlącą się wnuczkę⁵⁹. Pamiątkowe epitafium umieszczono na ścianie prezbiterium katedry, z tyłu wielkiego ołtarza. Wkrótce maryjny obraz, zwany Matką Bożą Murkową, zasłynął niezwykłymi wydarzeniami, toteż mieszkańcy miasta otoczyli wizerunek należytyym kultem, przenosząc go w 1645 roku do nowo zbudowanej przykatedralnej kaplicy⁶⁰.

Najbardziej znane wydarzenie związane z lwowskim obrazem Matki Bożej Łaskawej miało miejsce 1 kwietnia 1656 roku. Wobec dramatycznych okoliczności polityczno-społecznych król Jan Kazimierz w czasie swojego pobytu

⁵⁴ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 54.

⁵⁵ Arcybiskupstwo ze stolicą w Haliczu, któremu podporządkowano biskupstwo chełmskie, włodzimierskie oraz przemyskie, powstało w 1367 r. Urzędowe potwierdzenie tej prowincji kościelnej przez Stolicę Apostolską nastąpiło dopiero w 1375 r. Zob. J. UMIŃSKI, *Historia Kościoła*, t. 1, Opole 1959, s. 587.

⁵⁶ Bł. Jakub, którego proces kanonizacyjny został niedawno rozpoczęty, jest drugorzędnym patronem archidiecezji lwowskiej. Jego liturgiczne wspomnienie jest obchodzone 21 października. Na temat błogosławionego, zob. W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2001, s. 658-660.

⁵⁷ Zob. B. KACZOROWSKI, *Zabytki starego Lwowa*, Warszawa 1990, s. 19-24.

⁵⁸ Zob. M. DZIEDUSZYCKI, *Kościół katedralny lwowski obrządku łacińskiego*, Lwów 1872, s. 10.

⁵⁹ Zob. tamże, s. 34-35.

⁶⁰ Zob. B. KACZOROWSKI, *Zabytki starego Lwowa*, dz. cyt., s. 33.

we Lwowie powierzył opiece Matki Bożej całą Rzeczypospolitą, obierając NMP za Królową Korony Polskiej. Monarcha „udał się do owej [przykatedralnej – przyp. JS] kaplicy z senatorami i z uroczystą okazałością i w przytomności wszystkich stanów, bractw kościelnych i całej ludności, wzięwszy z tej kaplicy obraz pięknie przystrojony, a od dwóch duchownych niesiony, odprowadził go procesyjnie do kościoła i przed wielkim ołtarzem umieścić kazał”⁶¹. W czasie uroczystego nabożeństwa król złożył swoje słynne śluby przed cudownym obrazem Matki Bożej Łaskawej⁶².

Po niedługim czasie wizerunek Matki Bożej już na stałe umieszczono w głównym ołtarzu katedry, a w maju 1776 roku arcybiskup W.H. Sierakowski ozdobił go koronami papieskimi⁶³. Obraz Matki Bożej Łaskawej stale przyciągał ku sobie wiernych, którzy wpięrow upraszali dla siebie różne łaski, następnie zaś wynagradzali Bogurodzicy poprzez dziękczynne wota. Tak działo się na przestrzeni stuleci, szczególnie w burzliwych czasach wojen i społecznych niepokojów.

Bliskości swojej niebieskiej Patronki wierzący doznawali zwłaszcza podczas bolesnych przeżyć w latach po drugiej wojnie światowej oraz w epoce sowieckiej. Wtedy pod duchowym przewodem bohaterskiego kapłana, o. Rafała Władysława Kiernickiego (zm. 1995), późniejszego biskupa pomocniczego we Lwowie, kult MB Łaskawej ciągle umacniał się w świadomości i w sercach wiernych. Osobliwym uwieńczeniem czci lwowskiego obrazu była jego ponowna koronacja 26 czerwca 2001 roku. Obecny we Lwowie Ojciec Święty Jan Paweł II nałożył na maryjny wizerunek swoje korony oraz ofiarował sanktuarium MB Łaskawej złotą różę.

Do lwowskiej katedry regularnie przybywają liczne grupy pielgrzymkowe z Polski, oddając tym samym hołd historycznemu miejscu polskiego narodu. Częsty pobyt zagranicznych turystów jest słusznie odczytywany jako znak międzynarodowej popularności lwowskiej bazyliki⁶⁴. Nawiedzając to wyjątkowe miejsce kultu Kościoła łacińskiego, pielgrzymi duchowo wchodzą nie tylko w dziejową przeszłość świątyni, ale doświadczają też bogactwa wiary i maryjnej pobożności lwowskiego ludu.

Wierni nazywają swoją Orędowniczkę „Śliczną Gwiazdą miasta Lwowa”. W dawnej pieśni pod tym samym tytułem ochoczo przyzywają pomocy Matki Bożej, ufając w Jej wstawiennictwo za sobą i całym Kościołem lwowskim. Potrzeby swoich serc powierzają Bogurodzicy zwłaszcza podczas odmawianego

⁶¹ M. DZIEDUSZYCKI, *Kościół katedralny lwowski...*, dz. cyt., s. 41.

⁶² Treść tych przyrzeczeń znajduje się m.in. w oficjum liturgii godzin z 3 maja (uroczystość Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski) jako drugie czytanie z godziny czytań. Zob. *Liturgia godzin*, t. 2, Poznań 1984, s. 1390-1391.

Zob. także: W. ZALESKI, *Rok kościelny*, t. 1, Warszawa 1989, s. 297. Autor omawia historię uroczystości NMP Królowej Polski, odwołując się również do dziejowego znaczenia królewskich ślubów. Dopiero na początku XX w. święto Królowej Polski zostało wpięrow ustanowione dla archidiecezji lwowskiej, następnie za zgodą Stolicy Apostolskiej rozszerzono je na całą Polskę.

⁶³ Zob. B. KACZOROWSKI, *Zabytki starego Lwowa*, dz. cyt., s. 33.

⁶⁴ Informacja podana przez ks. Wiktora Antoniuka, proboszcza łacińskiej katedry we Lwowie.

codziennie wieczornego nabożeństwa różańcowego⁶⁵. Czyciele Pani Łaskawej są szczerze przekonani, że Maryja jako główna Patronka archidiecezji⁶⁶ nadal towarzyszy ludowi tej ziemi w jego doczesnych zmaganiach.

b. Sanktuarium Matki Bożej Piastunki ludzkich nadziei w Stryju

Początki stryjskiego kościoła Narodzenia NMP sięgają jeszcze pierwszej połowy XV wieku, stanowi on więc najcenniejszy zabytek tamtejszego miasta. Już w latach dziewięćdziesiątych XIII stulecia Stryj uchodził za ważne centrum handlowo-rzemieślnicze⁶⁷. W kwietniu 1886 roku miasto zostało spustoszone przez wielki pożar, wtedy też uległ zniszczeniu miejscowy kościół razem z obrazem, przedstawiającym tajemnicę narodzenia NMP; odbudowany w stylu neogotyckim został konsekrowany w 1894 roku⁶⁸.

W 1935 roku lwowski arcybiskup, Bolesław Twardowski (zm. 1944), dokonał koronacji wizerunku Matki Bożej Stryjskiej, znajdującego się w głównym ołtarzu świątyni. Pomimo zmian polityczno-społecznych Opatrzność oszczędziła tutejszy kościołowi przed dewastacją w czasach sowieckich. Czynny ośrodek kultu umożliwił wiernym dalszą część MB Stryjskiej. Jest to bodajże jedyny przypadek, kiedy w czasie ostatnich dramatycznych dziejów Kościoła lwowskiego oryginalny wizerunek maryjny, słynący łaskami i ukoronowany ozdobną koroną, pozostał na terenie archidiecezji⁶⁹.

Ósmego września 1995 roku, kiedy parafia świętowała 600-lecie swego istnienia, przy miejscowym kościele parafialnym arcybiskup M. Jaworski ustanowił sanktuarium Matki Bożej Piastunki Ludzkich Nadziei⁷⁰. Uzasadnieniem sanktuarijnego tytułu jest teologiczna interpretacja macierzyńskiej roli Matki Najświętszej wobec wierzących w Chrystusa (zob. KKK 975). Maryja, w której spełniły się oczekiwania wierzących Starego Przymierza, w stryjskim sanktuarium jest czczona jako Piastunka nadziei człowieczej w znaczeniu Wychowawczyni wszelakich ludzkich nadziei w procesie ich dojrzewania do świętości i zgodności z wolą Bożą (por. KKK 1818)⁷¹.

⁶⁵ Relacja ks. W. Antoniuka, kustosa sanktuarium katedralnego.

⁶⁶ Uroczyste obchody ku czci Najświętszej Maryi Panny Łaskawej odbywają się w archidiecezji 1 kwietnia. Ta data wyraźnie nawiązuje do historycznych ślubów Jana Kazimierza, złożonych 1 kwietnia 1656 r. Zob. *Kalendarz liturgiczny archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego na rok 2009*, Lwów – Kraków 2008, 4.55.

⁶⁷ Zob. *Stryj* (hasło), w: M. KAROLCZUK-KĘDZIERSKA (red.), *Encyklopedia Kresów*, Kraków [b.r.], s. 448.

⁶⁸ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 100.

⁶⁹ Informacja na podstawie relacji ks. Jana Nikla, proboszcza kościoła w Stryju.

⁷⁰ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 54.

⁷¹ Zgodnie z wypowiedzią kustosa miejsca, ks. J. Nikla, Matka Boża zna ludzką niedolę i nasze doczesne aspiracje, stąd jest nie tylko Matką Świętej Nadziei, ale także Opiekunką, Piastunką, Kuratorem wszelakich ludzkich dążeń, przy jednoczesnym ukierunkowaniu ich na świętość życia i postępowania. Powyższa kwestia stanowiła także przewodnią tematykę I Kongresu Rodzin Archidiecezji Lwowskiej, który się odbył w stryjskim sanktuarium w listopadzie 1995 r.

W czasie swej papieskiej podróży do Lwowa Jan Paweł II poświęcił w 2001 roku koronę dla Matki Bożej Stryjskiej. Tą papieską koroną 9 września tegoż roku kard. Jaworski w asyście licznie zgromadzonego duchowieństwa uroczystie udekorował maryjny obraz w kościele w Stryju.

Cześć Matki Bożej Stryjskiej ciągle wzrasta, m.in. wskutek celebrowania cotygodniowej nowenny śródowej. Wierni gromadzący się przed cudownym wizerunkiem, a zwłaszcza kobiety w stanie błogosławionym, zwane popularnie „przy nadziei”, modlą się wówczas słowami okolicznościowej litanii do Matki świętej nadziei, powierzając wstawiennictwu Bogurodzicy intencje Kościoła oraz własne. Najliczniej jednak czciciele stryjskiej Bogurodzicy gromadzą się na centralnych uroczystości sanktuaryjnych, celebrowanych 9 lipca, w święto Matki Świętej Nadziei. Zarówno wtedy, jak i w czasie wrześniowego odpustu maryjnego, związanego z tytułem świątyni, wierni szczególnie doświadczają inspiracji niebieskiej Patronki, umacniając tym samym nadprzyrodzoną nadzieję otrzymania życia wiecznego i wszelakich innych łask, „by na nie zasłużyć” (KKK 1843).

c. Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Krysowicach

Kult Matki Bożej Fatimskiej rozszerzył się w katolickim świecie wskutek objawień Matki Najświętszej w portugalskiej Fatimie, doznanych przez troje miejscowych pastuszków w 1917 roku⁷².

Gdy w 1991 roku oddano do użytku wiernych dworską kaplicę publiczną w Krysowicach, zdewastowaną w latach władzy sowieckiej, życie religijne mieszkańców skupiło się w tym właśnie ośrodku kultu. Ocalała barokowa kaplica była częścią osiemnastowiecznego zamku, co potwierdza jej kształt oraz grube mury⁷³.

Owczesny charyzmatyczny proboszcz, ks. Andrzej Rams, kapłan diecezji tarnowskiej, zaczął w tym miejscu gorliwie szerzyć wśród swoich parafian kult MB Fatimskiej, organizując m.in. tradycyjne nabożeństwa fatimskie, przy jednoczesnym uświadamianiu wiernym treści maryjnych objawień. On też postarał się o przywiezienie bezpośrednio z Fatimy statuy Matki Boskiej. Dlatego rozbudowana z czasem kaplica została konsekrowana w 1995 roku jako kościół pw. Matki Bożej Fatimskiej.

Rozpowszechniający się publiczny kult fatimskiej figury NMP spowodował, że lwowski ordynariusz, abp M. Jaworski, 13 października 1997 roku ustanowił przy kościele Matki Bożej Fatimskiej sanktuarium pod tym samym tytułem⁷⁴.

⁷² Na temat objawień Matki Bożej Fatimskiej, zob. A. BORELLI, *Fatima. Oredzie tragedii czy nadziei?*, Kraków 2002; L. KONDOR (red.), *Siostra Lucja mówi o Fatimie (wspomnienia siostry Lucji)*, Fatima 1989; W. HÜNERMANN, *Niebo mocniejsze od nas*, Londyn 1966; S.M. KALDON, *Fatima Sercem Maryi Niepokalanej w trzecie tysiąclecie*, Kraków 2001.

⁷³ Zob. *Krysowice* (hasło), w: M. KAROLCZUK-KĘDZierska (red.), *Encyklopedia Kresów*, dz. cyt., s. 219.

⁷⁴ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 54.

W 2007 roku, w dziesiątą rocznicę tego wydarzenia, sanktuarium zostało obdarzone relikwiami błogosławionych wizjonerów Franciszka i Hiacenty⁷⁵.

Obecnie Fatimska Pani cieszy się wśród okolicznych mieszkańców wielką czcią. W Jej sanktuarium są organizowane nabożeństwa fatimskie, jak też inne okolicznościowe nabożeństwa, wśród których słusznie zasługują na wyszczególnienie dziękczynne dożynki wiernych dekanatu mościskiego⁷⁶. Pogłębieniu kultu Pani Fatimskiej sprzyja też działający przy kościele klasztor Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej. Wspólny wysiłek miejscowych duchownych oraz sióstr zakonnych owocuje nie tylko żywą czcią Matki Bożej Fatimskiej, ale również wyraźnie oddziałuje na świadomość i wynagradzającą postawę modlących się tam wiernych.

d. Sanktuarium Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Mościskach

Kult Matki Bożej Nieustającej Pomocy (MBNP) w Mościskach został zainicjowany przez sługę Bożego o. Bernarda Łubieńskiego, redemptorystę (1846-1933). Ten wybitny misjonarz i duszpasterz, zanim udał się do Mościsk, na pierwszą zakonną placówkę w Polsce, z rzymskiego kościoła Najświętszego Odkupiciela i św. Alfonsa na Wzgórzu Eskwilińskim, zdobył numerowaną kopię cudownego obrazu Matki Bożej Nieustającej Pomocy⁷⁷. Objąwszy obowiązki duszpasterskie w byłym poddominikańskim kościele klasztornym pw. św. Katarzyny, wraz ze współbraćmi gorliwie szerzył cześć MBNP, przygotowując jednocześnie wiernych do przyjęcia maryjnej ikony. Ósmego września 1883 roku rzymski obraz Matki Bożej został uroczyście wprowadzony do świątyni i odtąd to sakralne miejsce stało się szczególnym ośrodkiem religijnym dla okolicznej ludności⁷⁸.

Sława obrazu MBNP w Mościskach rozwijała się coraz szerzej, czemu sprzyjały okolicznościowe nabożeństwa maryjne, specjalne kazania, jak też zainicjowany zwyczaj składania prośb do Matki Najświętszej i podziękowań. „Przybywali modlić się do Niej nie tylko Polacy, ale Ukraińcy i Rusini. Wierni różnych narodowości, którzy zamieszkiwali te tereny, uważali Ją za swoją Matkę gotową nieustannie pomagać”⁷⁹. Do rozślawienia mościskiej ikony maryjnej przyczyniły się także wizyty licznych hierarchów kościelnych, m.in. ówczesnego ordynariusza przemyskiego, biskupa Józefa Sebastiana Pelczara, kanonizowanego w 2003 roku.

⁷⁵ Informacja kustosa sanktuarium, ks. Mieczysława Frytka.

⁷⁶ Relacja kustosa sanktuarium, ks. M. Frytka.

⁷⁷ Zob. A. ŁABUDA, *Ikona Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Mościskach*, Lublin 2001, s. 37. W niniejszym opracowaniu dzieło to jest głównym źródłem wiadomości na temat historii sanktuarium i rozwoju kultu MBNP w Mościskach.

⁷⁸ Zob. M. PIROŻYŃSKI, *O Bernard Łubieński*, Wrocław 1946, s. 86. Tenże autor relacjonuje, że od dnia instalacji wizerunku MBNP „ustała klęska gradobicia, która przedtem często nawiedzała Mościska i okolice. Pomiędzy ludem rozpowszechniło się przekonanie, że łaskę tę należy przypisać opiece Matki Nieustającej Pomocy”.

⁷⁹ A. ŁABUDA, *Ikona Matki Bożej...*, dz. cyt., s. 43.

Matka Boża Nieustającej Pomocy z mościskiego klasztoru otaczała swoich czcicieli w chwilach doświadczeń pierwszej wojny światowej, w trudnym okresie międzywojennym, jak też w latach bolesnych przeżyć okupacji hitlerowskiej. Gdy w sierpniu 1944 roku do Mościsk weszły wojska sowieckie, zaczął się czas niepewności, wywózek, przymusowej repatriacji i sybirskich zsyłek. Dodatkowym utrapieniem mieszkańców były złowieszcze napady band⁸⁰. Wobec zaistniałej sytuacji, zwłaszcza gdy los duchownych i samej świątyni był poważnie zagrożony, postanowiono ratować maryjny wizerunek, przewożąc go do klasztoru Redemptorystów w Krakowie. W 1968 roku mościską ikonę Matki Bożej sprowadzono do Tuchowa, gdzie w zakonnej kaplicy seminarystycznej patronowała przyszłym misjonarzom. Mościski klasztor był w tym czasie zamknięty dla kultu i służył potrzebom szpitala, funkcjonującego w dawnych budynkach zakonnych.

W 1991 roku zniszczony kościół pw. św. Katarzyny w Mościskach staraniem miejscowego proboszcza, ks. Józefa Legowicza, został zwrócony wiernym, toteż szybko ożywiła się nadzieja na powrót łaskami słynącego wizerunku Maryi. Dzięki zaangażowaniu o. Władysława Ziobera CSsR, miejscowego rodaka, klasztorna świątynia stopniowo nabierała sakralnego wystroju, by godnie przyjąć swoją dawną Patronkę. W 1996 roku przy udziale metropolity lwowskiego, arcybiskupa Jaworskiego, wobec licznie zgromadzonych duchownych i wiernych, maryjna ikona wróciła do mościskiego klasztoru⁸¹.

Powrót łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Nieustającej Pomocy zdecydowanie ożywił Jej kult. Nieustanna nowenna, celebrowana w każdą środę, ponownie gromadzi pokaźną liczbę mieszkańców Mościsk i okolic. Tak jak dawniej „wierni różnych narodowości i obrządków, także prawosławni, przynoszą pisemne prośby i podziękowania”⁸², ufając w niezwykle skuteczne orędownictwo MBNP. Cześć oddawana Matce Najświętszej w mościskim klasztorze, otrzymywane liczne łaski, skrupulatnie odnotowywane w osobnej *Księdze cudów i łask*, skłoniły do podjęcia starań o koronację maryjnej ikony koronami papieskimi. Podczas wizyty we Lwowie, w 2001 roku Ojciec Święty Jan Paweł II poświęcił korony dla cudownego obrazu w Mościskach. Z kolei 8 września tegoż roku kardynał Jaworski w asyście biskupów z kraju i zza granicy uroczystie nałożył korony na skronie świętych postaci. Uwieńczeniem pasterskiej troski o rozwój kultu MBNP w Mościskach było ustanowienie 27 czerwca 2002 roku przy kościele pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej sanktuarium Matki Bożej Nieustającej Pomocy⁸³.

Sanktuarium mościskie jest miejscem, do którego chętnie przybywają wierni. Czynią to nie tylko podczas centralnych uroczystości odpustowych w dniu liturgicznego wspomnienia Matki Bożej Nieustającej Pomocy (27 czerwca),

⁸⁰ Na temat sytuacji mieszkańców Mościsk w omawianym okresie, zob. J. BULKA, *Do mojej ziemi powracam*, Szczecinek 2006.

⁸¹ Przebieg uroczystości opisuje: A. ŁABUDA, *Ikona Matki Bożej...*, dz. cyt., s. 76-77.

⁸² Tamże, s. 78.

⁸³ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 55.

ale także w każdym innym dniu roku, zwłaszcza w nowennowe środy. Otwarte przez cały dzień⁸⁴ umożliwia licznym modlącym się powierzenie troski swego serca Bogurodzicy w nadziei, że złożone w Jej ręce skarby niebieskie zostaną im obficie udzielone⁸⁵.

e. Sanktuarium Matki Bożej Rudeckiej w Rudkach

Sanktuarium Matki Bożej w Rudkach należy do najstarszych miejsc kultu maryjnego dawnych Kresów Wschodnich, czego dowodem jest bogata historia tak parafii, jak i łaskami słynącej ikony Matki Bożej.

Dzieje rzymskokatolickiej parafii w Rudkach sięgają początku XV wieku. Podczas napadu Tatarów w 1450 roku świątynia spłonęła. Na miejscu spalonego kościoła zbudowano nowy, pod wezwaniem św. Wojciecha, który z kolei w 1550 roku na kilkadziesiąt lat został zajęty przez arian. Na przełomie XVI i XVII stulecia dzięki Jerzemu Madalińskiemu, dziedzicowi Rudek, zniszczona świątynia została odebrana heretykom i przekazana katolikom⁸⁶.

W roku 1612, kiedy Tatarzy i ich sprzymierzeńcy płądrowali Ruś i Podole, hetman Stefan Potocki poniósł klęskę pod Sasowym Rogiem, a sam dostał się do niewoli. Wtedy też spalono wieś Żeleznica wraz z miejscową świątynią. Szlachcic Jerzy Czuryłło znalazł w zgliszczach spalonej świątyni cudownie ocalony obraz Matki Bożej (typu *Hodegetrii*) i przewiózł go w głąb kraju⁸⁷. W czasie transportu obrazu konie zatrzymały się przed kościołem w Rudkach i – jak podaje przekaz – zmuszane biciem nie chciały iść dalej, co odczytano jako wolę samej Matki Bożej. Pozostawiono zatem cudowny obraz w głównym ołtarzu w kościele rudeckim⁸⁸.

Ponieważ kościół w Rudkach był kilkakrotnie podpalany przez najeźdźców, istniało niebezpieczeństwo spalenia cudownego wizerunku. Uważano także, że drewniana świątynia jest zbyt uboga dla tak cennego maryjnego skarbu. Dlatego jeszcze w 1655 roku rozpoczęto budowę obecnego murowanego kościoła Wniebowzięcia NMP w stylu barokowym, który ukończono mimo licznych przerw w budowie w 1728 roku⁸⁹.

Przez wieki rudecki kościół gromadził niezliczone rzesze wiernych, o czym informują kroniki parafii i kultu maryjnej ikony. Wśród znanych osobistości

⁸⁴ Informacja kustosa miejsca, o. Władysława Ziobra CSsR.

⁸⁵ Por. treść tzw. *Modlitwy rzymskiej*, w której wierni podczas nieustannej nowenny do MBNP modlą się m.in.: „Ty wiesz, że skarby te zostały złożone w Twoje ręce, abyś je nam rozdzielała”.

⁸⁶ Powyższe dane odnośnie do historii parafii w Rudkach pochodzą ze zbiorów materiałów archiwalnych, znajdujących się w archiwum parafii.

⁸⁷ Zob. A. FRIDRICH, *Rudki*, w: tenże, *Historie cudownych obrazów...*, dz. cyt., s. 406.

⁸⁸ Zob. tamże, s. 406-408.

⁸⁹ O czasie zbudowania kościoła informuje stosowna tablica, umieszczona przy głównych drzwiach świątyni.

przed MB Rudecką modlili się także królowie: Jan Kazimierz, Michał Wiśniowiecki, Jan III Sobieski⁹⁰.

Dziękując Maryi za Jej ponad 300-letnią cudowną obecność w Rudkach, 2 lipca 1921 roku św. Józef Sebastian Pelczar, biskup przemyski, ukoronował obraz koronami papieskimi. W uroczystościach tych udział wzięło liczne duchowieństwo i wielotysięczne tłumy wiernych⁹¹. Świadectwem tego wydarzenia jest tablica pamiątkowa, umieszczona w prezbiterium świątyni i po dziś dzień tam istniejąca.

Wiosną 1946 roku rudecka świątynia została zamknięta dla kultu, obraz zaś po kryjomu wywieziono do Przemyśla. Dwadzieścia dwa lata później ówczesny metropolita krakowski, kard. Karol Wojtyła, wraz z biskupem przemyskim Ignacym Tokarczukiem rekoronowali maryjną ikonę jako Królową Bieszczad z siedzibą w Jasieniu. W 1992 roku obraz został skradziony i po dziś dzień go nie odnaleziono.

W maju 1989 roku w zdewastowanym kościele rudeckim ponownie odprawiono liturgię mszalną. Wierni wraz z kapłanem gorliwie przystąpili do renowacji kościoła oraz do godziwego uporządkowania obejścia. Należy przyznać, że to ostatnie wymagało ogromnej determinacji, bowiem rudeckim parafianom ciągle towarzyszyła nieprzychylność władz i miejscowego środowiska⁹².

Jedenastego listopada 1995 roku do Rudek powróciła kopia cudownego obrazu MB powstała w Toruniu. Wizerunek Bogurodzicy wprowadził do kościoła i poświęcił łaciński arcybiskup Lwowa, Marian Jaworski. W uroczystości wzięły udział tłumy wiernych i kler obu obrządków katolickich⁹³. Drugiego lipca 1996 roku ikona Matki Bożej została uroczystie koronowana przez arcybiskupa M. Jaworskiego. Tenże hierarcha 2 lipca 2003 roku reaktywował sanktuarium maryjne w kościele rudeckim⁹⁴.

Cudowny obraz Matki Bożej Rudeckiej znajduje się we framudze niezniszczanego ołtarza głównego. Pod obrazem umieszczono replikę łańcucha z kajdanami, niegdyś pozostawionego w kościele rudeckim jako dziękczynne wotum za cud uwolnienia z niewoli. W absydzie z kolei znajduje się kopia szcudeł, znaku uzdrowienia z kalectwa człowieka chromego za wstawiennictwem rudeckiej Madonny. Dodać należy, że obok bocznego ołtarza Krzyża Pańskiego jest umieszczony w ścianie autentyczny kamień ze św. góry Kalwarii, który przypomina wiernym, że to właśnie na Golgocie otrzymali od Chrystusa Maryję jako swoją Matkę (zob. J 19,25-27).

⁹⁰ Zob. M. WOJTAŚ, *Pamiętka z Rudek z opisem koronacji cudownego obrazu*, Lwów 1922, s. 12.

⁹¹ Przebieg koronacyjnych uroczystości opisuje ks. Wojtaś, przytaczając jednocześnie treść kazania wygłoszonego z tej okazji przez bp. Pelczara. Zob. tamże, s. 14-31.

⁹² Relacja proboszcza miejsca, ks. Gerarda Liryka.

⁹³ Relacja kustosa sanktuarium, ks. G. Liryka.

⁹⁴ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 55.

O wielkiej popularności Matki Bożej Rudeckiej świadczą celebrowane w miejscowym kościele parafialnym okolicznościowe odpusty⁹⁵, które od stuleci cieszą się wielką frekwencją wiernych. Na uroczystości ku czci rudeckiej Patronki licznie przybywają pątnicy obu obrządków katolickich, a także wierni wyznania prawosławnego, by pokłonić się Najświętszej Maryi Pannie w Jej cudownym obrazie, przedstawić intencje rozmodlonego serca i otrzymać zbawienną pomoc w życiu doczesnym. Ponadto charakterystycznym przejawem kultu rudeckiego wizerunku jest trzykrotne odmawianie po każdej Mszy Świętej modlitwy *Zdrowaś, Maryjo* oraz okolicznościowej modlitwy do Matki Bożej Rudeckiej⁹⁶. Na czas tego aktu hołdu wszystkie dzieci obecne w świątyni przychodzą do prezbiterium, gdzie na klęczkach oddają cześć niebieskiej Matce. Trzeba także dodać, że podczas odsłaniania i zasłonięcia cudownej ikony śpiewa się specjalne hymny maryjne, oddające w swej treści niezwykłą cześć wiernych dla rudeckiej Patronki.

Codzienna cześć Królowej Rudeckiej, liczne pielgrzymki nawiedzające cudowną ikonę oraz grób polskiego komediopisarza, hrabiego A. Fredry, spoczywającego w podziemiach świątyni⁹⁷, organizowanie okolicznościowych obchodów – wszystko to pogłębia kult Matki Bożej Rudeckiej i popularyzuje miejscowe sanktuarium, stając się coraz bardziej miejscem ludzkiego uświęcenia⁹⁸.

⁹⁵ Według informacji kustosa sanktuarium, ks. G. Liryka, sanktuarium rudeckie na mocy brewe Ojca Świętego Piusa IX z 19 sierpnia 1851 r. posiada przywilej celebracji odpustowych w następujące uroczystości: 2 lipca – główny odpust sanktuaryjny ku czci Matki Bożej Rudeckiej; 15 sierpnia – uroczystość Wniebowzięcia NMP (odpust parafialny z racji tytułu kościoła); 8 września – uroczystość Narodzenia NMP (połączona z czterdziestogodzinnym nabożeństwem eucharystycznym). Wprawdzie oryginał papieskiego dokumentu zaginął, niemniej jednak sanktuarium ku pożytkowi wiernych korzysta wciąż z przywilejów celebr.

W miejscowym sanktuarium są organizowane ponadto uroczystości o charakterze ponadparafialnym, m.in. dzień osób owdowiałych, obchodzony we wrześniu 2007 r., oraz Archidiecezjalny Zjazd Róż Różańcowych w październiku 2008 r. Należy odnotować również fakt corocznej majowej pielgrzymki przełożonych i kleryków WSD Archidiecezji Lwowskiej do rudeckiego kościoła, w czasie której seminarzyści powierzają losy swojego powołania opiece Matki Bożej Rudeckiej.

⁹⁶ Autor modlitwy jest nieznan. Godne zacytowania są pierwsze słowa oracji, gdzie modlący się wysławiają swoje przekonanie o cudowności rudeckiego ośrodka kultu: „Miejsce upodobania Boskiego i Twego, Najświętsza Panno i Matko Miłosierdzia, pokornie nawiedzam, aby Ci z najgłębszą czcią i wdzięcznością złożyć podziękowanie za wszystkie łaski i dobrodziejstwa, doznane tu kiedykolwiek za Twoją przyczyną [...]”. Treść modlitwy jest w posiadaniu kustosa sanktuarium.

⁹⁷ W podziemiach rudeckiego kościoła oprócz A. Fredry spoczywają także doczesne szczątki członków jego rodziny. W 1990 r. dokonano ponownego pochówku ich ciał, które zostały sprofanowane w latach sowieckich. Na temat postaci komediopisarza, zob. B. LASOCKA, *Aleksander Fredro. Drogi życia*, Warszawa 2001.

⁹⁸ W 2012 r. przypadnie wyjątkowy jubileusz 400-lecia cudownej obecności maryjnej ikony w Rudkach, poprzedzony okolicznościowym *triennium* przygotowawczym. Zgodnie z przekonaniem kustosa, ks. G. Liryka, aby skutecznie przypomnieć dzieje rudeckiego obrazu oraz jego sławę i popularność na dawnych Kresach Rzeczypospolitej, należy uczcić MB Rudecką w łączności z duchowieństwem i wiernymi dawnej obszernej diecezji przemyskiej. Obecnie w świętowaniu maryjnego jubileuszu w Rudkach uczestniczą duchowni i wierni świeccy diecezji sandomierskiej na czele ze swoimi pasterzami, przewodząc tym samym pierwszemu etapowi wspomnianego

f. Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Połupanówce

Wierni wyznania rzymskokatolickiego z miejscowości Połupanówka historycznie należeli do łańciskiej parafii w Skalacie. Kiedy powzięto zamiar wzniesienia własnego kościoła, postanowiono zbudować go na pobliskiej tzw. Świętej Górze, obok istniejącej już tam kaplicy prawosławnej. Z czasem, po wybudowaniu w 1894 roku murowanej świątyni pw. św. Józefa⁹⁹, ówczesny ordynariusz lwowski, św. abp Józef Bilczewski, utworzył w Połupanówce nową jednostkę administracyjną. W latach sowieckich w miejscowej świątyni urządzono muzeum przyrody. Taki stan trwał aż do momentu zwrotu kościoła wiernym w 1989 roku¹⁰⁰.

Zgodnie z tradycyjnym przekazem na wspomnianej Świętej Górze w drugiej połowie XIX wieku ukazała się Matka Najświętsza, niesiona na niebiańskim rydwanie. Postać Maryi dostrzegli pracujący przy żniwach, którzy zostawwszy pracę, z ciekawością pospieszyli za cudownym zjawiskiem. Według relacji świadków powóz z Matką Bożą miał się zatrzymać właśnie na Świętej Górze¹⁰¹. Szczególnym znakiem upodobania przez Maryję tego miejsca stało się odąd wytrysłe wówczas źródło wody o niezwykłych właściwościach. Cudowne objawienie dało początek osobliwej czci Matki Bożej na Świętej Górze. Kiedy katolicy z Połupanówki zaczęli modlić się we własnej świątyni, od razu otoczyli też kultem obraz *Matki Bożej z Góry Karmel*¹⁰², umiejscowiony w głównym ołtarzu. W tym względzie nie bez znaczenia wydaje się analogia sławnej góry Karmel do miejscowego wzgórza, nazywanego od czasów znanego objawienia Świętą Górą. Za przyczyną Matki Bożej wierni przez lata wyprasali potrzebne im łaski, jak też pogłębiali świadomość nadzwyczajnego patronatu Maryi, zwłaszcza wobec klęsk żywiołowych. W sposób nieprzerwany cześć Matce Bożej Szkaplerznej była oddawana także wtedy, gdy świątynia w Połupanówce nie spełniała funkcji sakralnych.

Z biegiem czasu pobożność wiernych wraz z szerzącym się kultem obrazu Królowej Szkaplerza Świętego przyczyniły się do urzędowego zatwierdzenia maryjnej czci w Połupanówce. Dlatego 16 lipca 2004 roku kard. M. Jaworski

triennium. W następnych latach w jubileuszowych przeżyciach weźmie udział diecezja rzeszowska i archidiecezja przemyska.

⁹⁹ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 105.

¹⁰⁰ Powyższe dane, dotyczące dziejów parafii w Połupanówce, pochodzą z materiałów archiwalnych, znajdujących się w archiwum parafii.

¹⁰¹ Wiadomości o objawieniu Matki Najświętszej w Połupanówce zostały spisane na podstawie zeznań najstarszych mieszkańców parafii, którzy relacje o cudownym zjawisku usłyszeli od bezpośrednich uczestników wydarzenia. Zob. materiały znajdujące w archiwum parafii.

¹⁰² Początki kultu Matki Bożej Szkaplerznej w Kościele katolickim wiążą się z wizją św. Szymona Stocka, przełożonego generalnego zakonu karmelitów w latach 1245-1265. W trudnej sytuacji swego zakonu święty karmelita prosił o pomoc Matkę Bożą. W doznanym objawieniu św. Szymon otrzymał od Maryi przywilej szkaplerza, co też stało się powodem czczenia Bogurodzicy jako Królowej Szkaplerza Świętego. Zob. B.J. WANAT, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce*, dz. cyt., s. 29-32.

ustanowił przy miejscowym kościele pw. św. Józefa sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej¹⁰³. Decyzja hierarchy spowodowała szybsze uskutecznienie wcześniej powziętych planów co do budowy stacji drogi krzyżowej obok kościoła¹⁰⁴. Ponadto przyczyniła się do większej pobożności wierzących oraz do rozszerzenia się praktyki noszenia karmelitańskiego szkaplerza.

Widocznym potwierdzeniem popularności maryjnego kultu na Świętej Górze jest nie tylko dzień dorocznego odpustu, 16 lipca, kiedy to ogromne rzesze wiernych obu obrządków katolickich oddają cześć Matce Bożej Szkaplerznej, ale również częste nawiedzanie miejscowego sanktuarium przez pielgrzymów w ciągu roku. Według ich przeświadczenia wstawiennictwo Matki Najświętszej w tym niezwykłym miejscu skutecznie pomaga w mężnym i zarazem bezpiecznym zdążaniu do Jeruzalem niebieskiego.

g. Sanktuarium Matki Bożej Opatrzności w Niżankowicach

Rzymskokatolicka parafia pw. Trójcy Świętej w Niżankowicach (dawny Krasnopol), w której znajduje się sanktuarium Matki Bożej Opatrzności, należy do najstarszych parafii pogranicza (kiedyś terytorium diecezji przemyskiej). Już w 1461 roku został tam konsekrowany nowy murowany kościół¹⁰⁵. Przed drugą wojną światową parafia obejmowała dwadzieścia cztery wioski¹⁰⁶. W 1948 roku świątynia przestała pełnić funkcje sakralne i taki stan trwał aż do 1989 roku, kiedy to ponownie w niżankowickim kościele odżyło życie religijne.

W styczniu 2005 roku miejscowy młody parafianin przypadkowo zauważył ślady wilgoci na twarzy figury Matki Bożej z Lourdes, stojącej przy bocznym ołtarzu świątyni. Po dłuższych obserwacjach wierni wyraźnie dostrzegli, że wspomniana wilgoć to łzy płaczącej figury, widoczne zwłaszcza 13 dnia każdego miesiąca. Wieść o płaczącej statui maryjnej szybko rozeszła się nie tylko po okolicy, ale dotarła też poza granice kraju, choćby dlatego że większość dawnych mieszkańców Niżankowic zamieszkuje obecne przygraniczne tereny polskie. Płacząca figura Matki Bożej zaczęła przyciągać licznych duchownych i wiernych, którzy osobiście pragnęli doświadczyć widoku łzawiącej Madonny. Z czasem kult maryjnej figury zaczął się poszerzać, zwłaszcza że częstotliwość niezwykłego zjawiska *ipso facto* wpływała na jej popularność. Ostatni raz widziano łzy na statui NMP 9 września 2007 roku¹⁰⁷.

Pierwszego maja 2007 roku ks. kard. Jaworski ustanowił przy kościele w Niżankowicach sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Matki Bożej Opatrzności¹⁰⁸. Centralne uroczystości odpustowe są celebrowane 1 maja. Ponadto

¹⁰³ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 55.

¹⁰⁴ Relacja kustosa sanktuarium, ks. Wojciecha Bukowca.

¹⁰⁵ Por. *Przekazanie kościoła w Niżankowicach*, Kronika Diecezji Przemyskiej 87(1992), s. 71.

¹⁰⁶ Zob. tamże.

¹⁰⁷ Relacja kustosa miejsca, ks. Jacka Waligóry.

¹⁰⁸ Zob. *Dekret erekcyjny*, znajdujący się w archiwum sanktuarium.

rokrocznie sprawuje się nabożeństwa fatimskie, gromadzące pielgrzymów nie tylko z okolic, ale przybywających także z Polski.

Sanktuarium Matki Bożej Opatrzności znajduje się w pobliżu sławnej Kalwarii Pałacowskiej, tuż za granicą z Polską. Wierni niemogący pielgrzymować do tamtejszego miejsca maryjnego hołdu, zwłaszcza na obchody dorocznych dni odpustowych ku czci Wniebowzięcia NMP, pod koniec sierpnia przybywają do sanktuarium w Niżankowicach, gdzie uczestniczą w tzw. odpuszcisku kalwaryjskim z udziałem ojców franciszkanów, kustoszy sanktuarium pałacowskiego¹⁰⁹.

Trzeba zwrócić uwagę, że pielgrzymujący do omawianego ośrodka kultu mocno wierzą w symbolikę i jednoznaczne przesłanie maryjnych łąz. Z przyzwolenia dobrego Boga Matka Najświętsza płacze nad zawinioną ludzką niedolą, co dla wiernych jest jednoznacznym wezwaniem do poprawy życia i większego zaufania Bożej Opatrzności.

3. Sanktuaria ku czci świętych

W Kościele lwowskim zostały ustanowione dwa sanktuaria ku czci świętych: św. Antoniego Padewskiego oraz bł. Marceliny Darowskiej.

a. Sanktuarium św. Antoniego z Padwy we Lwowie

Kościół pw. św. Antoniego we Lwowie powstał jako drugi konwent franciszkański w pierwszej połowie XVII stulecia¹¹⁰. Usytuowano go poza murami miasta¹¹¹. Pierwotna drewniana świątynia została zniszczona, toteż w 1669 roku rozpoczęto budowę obecnego kościoła barokowego. Nowo zbudowana świątynia została poświęcona w 1739 roku¹¹².

Od 1786 roku pieczę duszpasterską nad kościołem św. Antoniego sprawowali księża diecezjalni; oni też w niezamkniętym kościele posługiwali wiernym w trudnych latach reżimu sowieckiego. Jesienią 1991 roku franciszkanie ponownie wrócili na swoje historyczne miejsce.

Dzięki nieprzerwanemu funkcjonowaniu lwowskiej świątyni ciągle pogłębiał się kult jej patrona, św. Antoniego Padewskiego (1195-1231)¹¹³. Postać tego świętego znajduje się na starym obrazie w głównym ołtarzu kościoła. Malowidło ukazuje dwóch świętych o tym samym imieniu: „po prawej stronie obrazu przedstawiony jest święty Antoni opat – starzec z księgą w prawej ręce i dzwonkiem, z laską pielgrzyma w lewej, po lewej zaś stronie obrazu święty Antoni Padewski z Dzieciątkiem Jezus siedzącym na księdze trzymanej w prawej ręce i z lilią w lewej. Obie postacie w ciemnym kolorycie z draperyjkami

¹⁰⁹ Informacja kustosza sanktuarium, ks. J. Waligóry.

¹¹⁰ Zob. B. KACZOROWSKI, *Zabytki starego Lwowa*, dz. cyt., s. 82.

¹¹¹ Zob. L. WULECKI, *Kościół św. Antoniego we Lwowie*, Wrocław 1996, s. 8. To opracowanie stanowi główne źródło historycznych wiadomości nt. lwowskiego kościoła pw. św. Antoniego.

¹¹² Zob. tamże, s. 9.

¹¹³ Na temat życia i działalności św. Antoniego z Padwy, zob. W. ZALESKI, *Święci na każdy dzień*, dz. cyt., s. 315-319.

rzeźbionymi w drzewie, pokryte są srebrną sukienką”¹¹⁴. To przed tym obrazem modlący się upraszają wstawiennictwa wiernego sługi, świętego franciszkanina.

Wciąż rozszerzająca się sława św. Antoniego pośród lwowskiego i okolicznego ludu, który gorliwie garnął się do jego wizerunku, została dostrzeżona przez arcybiskupa M. Jaworskiego. Dlatego 13 czerwca 1995 roku, w doroczną uroczystość odpustową ku czci św. Franciszka, pasterz diecezji ustanowił przy omawianym łyżakowskim kościele sanktuarium św. Antoniego z Padwy¹¹⁵. Wkrótce też do tego ośrodka sprowadzono relikwie świętego orędownika.

Cześć św. Antoniego nadal się pogłębia. Służą temu wtorkowe nabożeństwa celebrowane każdego tygodnia, w czasie których wierni przedstawiają swoje intencje świętemu patronowi. Godny odnotowania jest fakt, że do świątyni św. Antoniego przybywają modlący się z różnych dzielnic Lwowa, zarówno katolicy obu obrządków, jak i wyznawcy prawosławia¹¹⁶. Wspólny kult świętego z Padwy jednoczy chrześcijan i służy ich życzliwej współpracy na co dzień.

b. Sanktuarium bł. Marceliny Darowskiej w Jazłowcu

Marcelina Darowska przyszła na świat 16 stycznia 1827 roku w Szulakach na terenie dzisiejszej Ukrainy¹¹⁷. Chociaż od dzieciństwa marzyła o życiu zakonnym, w wieku dwudziestu dwóch lat wybrała jednak stan małżeński. Po trzech latach w skutek epidemii tyfusu została osierocona przez męża, następnie przeżyła śmierć własnego syna. Przebywając swego czasu w Rzymie, zetknęła się tam z nowo powstającą wspólnotą zakonną, do której chętnie dołączyła. W 1863 roku Marcelina została przełożoną nowego Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP, przenosząc jednocześnie jego główną siedzibę do Jazłowca na Podolu¹¹⁸. Wraz z siostrami otworzyła tam zakład naukowo-wychowawczy dla dziewcząt, gorliwie i ofiarnie posługując miejscowej ludności¹¹⁹.

M. Darowska zmarła 5 stycznia 1911 roku w opinii świętości. Została pochowana na miejscowym cmentarzu, jej grób zaś od samego początku był otaczany szczególną czcią tak przez siostry niepokalanki, jak i przez innych mieszkańców Jazłowca i okolic.

¹¹⁴ L. WULECKI, *Kościół św. Antoniego we Lwowie*, dz. cyt., s. 25.

¹¹⁵ Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 54.

¹¹⁶ Relacja kustosa sanktuarium, o. Władysława Lizuna OFM Conv.

¹¹⁷ Na temat życia i posługi bł. Marceliny Darowskiej, zob. M. CHMIELEWSKI, J. MARTYNU-SKA (red.), *Bł. Marcelina Darowska – dar na trzecie tysiąclecie*, Lublin – Szymanów 2007; H. KOSYRA-CIEŚLAK, R. SZYMCZAK, SIOSTRY NIEPOKALANKI, *Poszłam siał do Polski... i weszło*, t. 1, Szymanów 2004.

¹¹⁸ Zob. *Jazłowiec* (hasło), w: M. KAROLCZUK-KĘDZIERSKA (red.), *Encyklopedia Kresów*, dz. cyt., s. 168.

¹¹⁹ Dla zobrazowania pastoralnego zaangażowania siostry Darowskiej, zob. m.in.: R. SZYMCZAK (red.), *Bł. Matka Marcelina Darowska. Cztery pogadanki rekolekcyjne. 1904 rok*, Szymanów 2003. Trzeba również dodać, że s. Darowska, doznając szczególnego patronatu Matki Najświętszej, nabyła dla klasztoru marmurowy posąg Niepokalanej, poświęcony w 1883 r. przez abp. Szczęsnego Felińskiego. Oficjalnie statua otrzymała tytuł NMP Jazłowieckiej. W 1939 r. kardynał Hlond dokonał uroczystego aktu jej koronacji.

Od września 1939 roku, kiedy to wojska sowieckie wkroczyły na terytorium Polski, jazłowiecki dom generalny padł łupem nowej władzy. Gdy w 1946 roku siostry niepokalanki ostatecznie opuściły Jazłowiec, ich siedzibę wykorzystywano kolejno na szkołę, więzienie i sanatorium.

Opinia świętości s. Marceliny pozostała jednak wciąż żywa wśród duchowieństwa i wiernych. „Dzięki opiece Opatrzności Bożej grobowiec z ciałem matki Marceliny i innych 83 sióstr niepokalank nie podzielił losu wielu nekropoli polskich, które w czasach ateizmu zostały zniszczone. Miejscowi mieszkańcy grobowiec zamknęli i odpowiednio zabezpieczyli, zaś w chwilach trudnych przychodzili do Mateczki prosić o wstawiennictwo u Boga. W ten sposób rozwijał się kult założycielki niepokalank”¹²⁰. Przeprowadzony z czasem proces kanonizacyjny zaowocował uroczystością beatyfikacji siostry Darowskiej, celebrowanej 6 października 1996 roku przez Jana Pawła II w Rzymie.

Po powrocie sióstr niepokalank w 1991 roku do Jazłowca kult bł. Marceliny jeszcze się ożywił. Świadczą o tym liczne pielgrzymki z kraju i zza granicy przybywające do grobu znanej niepokalanki, dla których to siostry prowadzą dom rekolekcyjny. Przez wstawiennictwo błogosławionej wierni zanoszą swoje prośby, ich skuteczność zaś jest skrzętnie odnotowywana w *Księdze łask*. Godny zauważenia jest fakt, że wierni, świadomi życiowej drogi błogosławionej, która przecież była córką, żoną, matką, wdową i zakonnice, powierzają jej orędownictwu swoje rodziny, wyprasząc niekiedy skuteczną łaskę potomstwa¹²¹. Same siostry z kolei powierzają swojej założycielce przyszłość ich działalności ewangelizacyjnej w tym historycznym miejscu.

Ksiądz ordynariusz abp Marian Jaworski dekretem z 1 września 1999 roku ustanowił w murowanej kaplicy jazłowieckiego klasztoru sanktuarium bł. Marceliny Darowskiej¹²². Każdego piątego i szesnastego dnia miesiąca jest w nim celebrowana Msza Święta (za przyczyną błogosławionej) w intencjach złożonych przez pielgrzymów, a centralne uroczystości odpustowe ku czci sławnej patronki są obchodzone w dniu jej wspomnienia, 5 stycznia. Rozbrzmiewająca wówczas modlitwa, i to w różnych językach, jednoczy kolejne pokolenia wierzących we wspólnym wysławianiu Boga za wstawiennictwem bł. Marceliny.

¹²⁰ Relacja siostry Julii Podleś SIC, przełożonej domu zakonnego w Jazłowcu.

¹²¹ Świadectwem szczególnego patronatu bł. Marceliny nad rodzinami są liczne wpisy poszczególnych pielgrzymów do *Księgi łask*, którzy proszą lub dziękują m.in. za długo oczekiwane potomstwo. Co ciekawe, okolicznościowe adnotacje są dokonywane w języku polskim lub ukraińskim, a sporo z nich jest nawet po rosyjsku. Skuteczność wstawiennictwem błogosławionej jest czasami popularyzowana w lokalnej prasie świeckiej. Zob. np. Н. ГАРМАТЮК, *До Христа вузенька стежка...*, Арка 126(2005), s. 2; М. КОЛЕСНИК, *Молися, Матінко, за нас*, Нова Доба 8114(2005).

¹²² Zob. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej*, dz. cyt., s. 55.

ZAKOŃCZENIE

Ustanowienie i obecność poszczególnych sanktuariów w Kościele lwowskim świadczy o żywotności i duchowym bogactwie tego Kościoła partykularnego. Ponieważ „sanktuaria pełnią w archidiecezji ważne zadanie religijne i duszpasterskie”¹²³, ich przedstawienie w kontekście historyczno-liturgicznym jest niezbędnym udowodnieniem i wyraźnym potwierdzeniem żywej wiary tutejszych diecezjan.

Najstarszym i najbardziej wyjątkowym, bo podwójnym ośrodkiem sanktuaryjnego kultu jest lwowska katedra łacińska. Tutaj wierni oddają cześć cudownemu wizerunkowi Matki Bożej oraz wypraszają dary Bożego Miłosierdzia. Fakt oszczędzenia tej świątyni przed dewastacją w minionych mrocznych latach spowodował, że duszpasterstwo sanktuaryjne w tym miejscu trwa w sposób ciągły. Drugim podobnym miejscem o nieprzerwanym publicznym kulcie cudownego obrazu Bogurodzicy jest maryjne sanktuarium w Stryju. Ponadto w takich parafialnych ośrodkach, jak Kamionka Buska, Brzozdowce, Mościska, Rudki, Połupanówka, oraz w kościele św. Antoniego we Lwowie dokonano kanonicznego uprawomocnienia dawnego kultu cudownych wizerunków. Z kolei sanktuaria w Krysowicach, Niżankowicach i w Jazłowcu zostały ustanowione na podstawie kultu współczesnego.

W opracowaniu pominięto wymarłe lub nieodnowione ośrodki sanktuaryjne, co z kolei powinno stanowić treść osobnej refleksji¹²⁴. Na odrębne omówienie zasługują także koronowane obrazy Matki Bożej w Żółkwi, Czortkowie i Tartakowie, szerząca się cześć Matki Bożej Saletyńskiej w Łanowicach czy choćby rozwijający się ośrodek duszpasterstwa młodzieżowego w maryjnych Bolszowcach. Najważniejsze jest wszakże stwierdzenie, że Kościół lwowski pomimo zniszczeń za czasów sowieckich ponownie cieszy się bogactwem charyzmatycznych miejsc kultu, w których pojedyncze cudowne wizerunki bądź figury są otaczane osobliwą czcią przez miejscowych wiernych.

Dodać również trzeba, że wszystkie sanktuaria archidiecezji lwowskiej są miejscami pozytywnej współpracy między duchownymi i wiernymi obu katolickich obrządków, stanowią też centra działalności ekumenicznej. Na odpustowych uroczystościach gromadzą się także wyznawcy innych konfesji chrześcijańskich, stąd przy tej okazji duszpasterze sanktuariów uwrażliwiają modlą-

¹²³ *Statuty Duszpasterskiego Synodu Archidiecezji Lwowskiej i Diecezji Łuckiej*, nr 684, Lwów 1998, s. 206.

¹²⁴ Według danych ks. A. Fridricha przed wojną na terenie archidiecezji lwowskiej było sporo świątyń cieszących się obecnością łaskami słynących obrazów lub figur NMP. Ponadto na wschodnich rubieżach diecezji przemyskiej, stanowiących obecne terytorium Kościoła lwowskiego, do takich ośrodków trzeba zaliczyć kościół w Sąsiadowicach. Zob. A. FRIDRICH, *Historie cudownych obrazów...*, dz. cyt.

cych się „na poważny i pilny problem jedności wszystkich wierzących w Chrystusa, jedyne Pana i Zbawiciela”¹²⁵.

W przedstawieniu dziejów lwowskich sanktuariów nie można pominąć jeszcze innej bardzo ważnej okoliczności. Otóż we wszystkich omówionych miejscach, gdzie świątynie cieszące się uprzywilejowanym kultem zostały zdesakralizowane, pietyzm względem świętych obrazów był ciągle żywy w religijnej świadomości miejscowej ludności. Co więcej, w czasach prześladowań hołd oddawany poszczególnym znakom Bożego działania przeniósł się do domów prywatnych, gdzie wierni przechowywali kopie cudownych wizerunków i tam wyprasali potrzebne im łaski. Dlatego określone decyzje lub dekrety diecezjalnego prawodawcy, ks. kard. Mariana Jaworskiego, wskrzeszające lub sankcjonujące poszczególne tradycyjne ośrodki kultu – pomimo braku niekiedy oryginalnych cudownych obrazów – były ze wszech miar uzasadnione. Stanowiły odważne odczytanie znaków czasu przez Kościół. Były też i pozostałą świadectwem wrażliwości pasterza.

RIASSUNTO

I santuari della Chiesa in Leopoli

Nel programma del governo rivoluzionario c'era coerentemente con i principi marxisti, l'eliminazione del cristianesimo e di ogni altra forma di religione, pur salvaguardando un minimo di libertà di culto, inteso come puro fatto individuale. Le chiese artisticamente e storicamente più importanti furono trasformate in musei. La maggior parte delle chiese furono adibite ad usi profani o demolite. Solo una minima parte restò aperta al culto, ma soltanto durante il tempo delle funzioni sacre.

Attualmente, con l'indipendenza della Repubblica ucraina, alla Chiesa è stata restituita circa la metà delle proprietà che le furono illegalmente sottratte. In particolare le chiese e i monasteri, in cui si venerano icone mariane. Dopo 70 anni di ateismo ufficiale, le comunità cattoliche ucraine di rito latino, bizantino e armeno hanno bisogno di una rinascita cristiana che si annunzia con un rinnovato culto di Maria nelle grandi città e nei piccoli centri.

Słowa kluczowe / Key words:

Ukraina, sanktuaria, Lwów

Ukraine, shrines, Lvov

¹²⁵ KONGREGACJA DO SPRAW KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej...*, nr 277, dz. cyt., s. 195.